

УДК 343.13

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ДО ОСІБ, ДЛЯ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧЕНО ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Сенченко Н.М., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

У статті досліджено питання із застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні до осіб, для яких передбачено примусові заходи медичного характеру.

Ключові слова: запобіжні заходи, ухвала суду, примусові заходи, висновок експерта.

В статье исследованы вопросы применения мер пресечения в уголовном производстве касательно лиц по отношению к которым решается вопрос о применении принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: меры пресечения, определение суда, принудительные меры, заключение эксперта.

Senchenko N.M. APPLICATION OF MEASURES OF CAUTION IN RELATION TO PERSON, CONCERNING TO THAT APPLICATION OF FORCE MEASURES OF MEDICAL CHARACTER IS ENVISAGED

In the article investigational questions of application of measures of caution are in criminal realization in relation to persons on the relation of that a question decides about application of force measures of medical character.

Key words: measures of caution, court ruling, force measures, conclusion of expert.

Постановка проблеми. Одним з найбільш актуальних питань у практиці досудового розслідування і судового провадження є питання щодо застосування запобіжних заходів як виду заходів забезпечення кримінального провадження, пов'язаних з обмеженням деяких конституційних прав і свобод людини.

Запобіжні заходи до особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалось питання про їх застосування, є засобом впливу на таку особу з метою обмеження її свободи або встановлення за нею нагляду.

Вивченню та дослідженню питань і проблем окресленої теми приділяли увагу такі вчені: С.Є. Віцин, О.Г. Галаган, П.С. Елькінд, П.О. Колмаков, Л.Г. Тат'яніна, Г.К. Тертятник та інші.

Мета статті – дослідження та отримання наукового результату у вигляді визначення напрямку вдосконалення порядку застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р., зокрема, зазначено, що права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені законом тільки настільки, наскільки необхідно з метою захисту конституційного ладу, моралі, здоров'я, законних прав та інтересів інших людей в демократичній правовій державі (ст. 29) [1].

У Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. (ст. 9)

[2], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. зазначено, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність та нікого не може бути позбавлено свободи, крім певного переліку випадків і відповідно до процедури, встановленої законом (ч. 1 ст. 5) [3].

Аналіз зазначеної норми дає змогу зробити висновок, що для осіб, щодо яких здійснюється провадження із застосування примусових заходів медичного характеру можливі: б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; е) законне затримання психічнохворих.

Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту (ч. 2 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» п. 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може

бути обумовлене гарантіями: з'явитися на судові засідання (ч. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним (ч. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування (ч. 5 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [3].

Кожний має право на свободу і особисту недоторканість. Важливість цього принципу є безсумнівною, і він знайшов своє закріплення в Конституції України (ст. 29) і КПК України (ст. 12).

Вбачається, що принцип недоторканості особи знаходить відображення і в нормах права, які визначають порядок застосування примусових заходів медичного характеру. Такий принцип отримав своє продовження і розвиток у нормах Закону України «Про психіатричну допомогу» [4]. Законодавець не тільки сприйняв основні ідеї принципу недоторканості особи, але і значно розширив їх зміст, намагаючись зробити психіатричну допомогу максимально гуманною, демократичною і, за змогою, рівною в правовому відношенні з іншими видами медичної допомоги.

Сучасне ставлення до проблеми психічного здоров'я в кримінальному провадженні повинно виходити з принципу «презумпції психічного здоров'я». Це означає, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлена на підставах і в порядку, передбаченому законом. Психіатрична допомога надається на основі принципів законності, гуманності, дотримання прав людини і громадянина, добровільності, доступності та відповідно до сучасного рівня наукових знань, необхідності й достатності заходів лікування з мінімальними соціально-правовими обмеженнями (ст.ст. 3, 4 Закону України «Про психіатричну допомогу») [4].

Однією з важливих гарантій, як зазначають науковці та практики [5, с. 7; 6, с. 139–155; 7, с. 201–213; 8; 9, с. 367–391; 10, с. 37–39; 11, с. 150; 12, с. 210], є об'єктивне застосування елементів системи кримінально-процесуального примусу. Ці заходи встановлюються державою, а їх застосування відповідними органами і посадовими особами є результатом здійснення

останніми державновладних повноважень. Кримінально-процесуальний примус – це спеціальна форма юридичного впливу на поведінку учасників суспільних відносин, які виникають, розвиваються і припиняються у сфері кримінального судочинства. Заслугове підтримки позиція Г.Н. Ветрової, яка визначає процесуальний примус як «здійснюваний у сфері кримінально-процесуальних відносин вплив з боку державних органів і посадових осіб на поведінку суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, спрямування на забезпечення виконання процесуальних обов'язків, якщо вони не виконуються добровільно, або на запобігання і усунення небажаних з погляду права дій з метою забезпечення належного ходу кримінального судочинства» [13, с. 27].

Аналіз класифікацій заходів кримінально-процесуального примусу доводив переконливість позиції тих авторів [14, с. 28–30; 15, с. 68–71; 16, с. 23–24; 17, с. 12–13], які ці заходи залежно від мети поділяли на дві основні групи: 1) заходи, які забезпечують участь і належну поведінку осіб у кримінальному провадженні; 2) заходи, які забезпечують виявлення, вилучення і дослідження доказів, цивільний позов або можливу конфіскацію майна. До першої групи вони зараховували заходи примусу: зобов'язання на явку, привід, затримання, відсторонення від посади. До другої, яка у свою чергу поділяється на дві підгрупи, зараховували: а) заходи, які забезпечують виявлення, вилучення і дослідження доказів: обшук, виїмка, освідування, отримання зразків для порівняльного дослідження, поміщення до медичного закладу; б) заходи, які забезпечують цивільний позов і можливу конфіскацію майна.

Не виникає сумніву, що у ставленні до особи, щодо якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, повністю поширювались процесуальні заходи примусу, які належать до другої групи (заходи, які забезпечують виявлення, вилучення і дослідження доказів, цивільний позов або можливу конфіскацію майна). Проблемним було вирішення питання про заходи кримінально-процесуального примусу, які належать до першої групи.

Тому виникали питання про необхідність скасування запобіжного заходу у справах, в яких досудове слідство завершувалося винесенням постанови про спрямування матеріалів справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру, а також про можливість застосування запобіжних заходів і яких саме.

За КПК України запобіжні заходи є одним із заходів забезпечення кримінального провадження.

До особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, суд може застосувати такі спеціальні запобіжні заходи:

1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом;

2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що не провокуватимуть її небезпечну поведінку.

Вбачається, що такі заходи можуть бути застосовані на підставі мотивованої ухвали слідчого судді, суду з огляду на їх необхідність, із суворо визначеною метою і в повній відповідності до чинного законодавства (гл. 18, ст. 508 КПК України), оскільки їх застосування – це право, а не обов'язок суду. Вони обираються тільки для усунення перепон, які виникають при здійсненні правосуддя і з метою всебічного та об'єктивного дослідження обставин суспільно небезпечного діяння, забезпечення належного виконання завдань кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ та надання особі, яка потребує цього, психіатричної допомоги.

При обранні запобіжного заходу необхідно враховувати ступінь психічного розладу особи, тяжкість вчиненого нею суспільно небезпечного діяння, вік, фах, наявність близьких родичів, інші обставини. Ці відомості необхідні для того, щоб обрати відповідний запобіжний захід, забезпечити явку до слідчого і до суду, і насамперед її належну поведінку та своєчасне надання медичної допомоги. Отже, наявність спеціальних запобіжних заходів унеможливає застосування загальних, передбачених ст. 176 КПК України.

Запобіжні заходи може обрати слідчий суддя тільки після винесення слідчим, прокурором постанови про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами гл. 39 КПК України. Раніше обраний запобіжний захід щодо цієї особи, якщо вона знаходилась в процесуальному становищі підозрюваного, обвинуваченого, повинен бути негайно скасований або замінений на один з двох видів спеціальних запобіжних заходів, передбачених ч. 1 ст. 508 КПК України.

КПК України фактично не визначає моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби, що негативно впливає на своєчасне вирішення питання про обрання спеціальних запобіжних заходів: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам

сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що не провокуватимуть її небезпечну поведінку.

Доцільно було б передбачити в законі, а саме у ч. 2 ст. 508 КПК, що факт розладу психічної діяльності чи психічної хвороби встановлюється на підставі висновку психіатричної експертизи.

Слід погодитися з тим, що закон пов'язує момент початку дії особливого порядку застосування запобіжних заходів не з юридичним фактом зміни порядку досудового розслідування, а з фактом встановлення психічного розладу. Це обумовлене тим, що факт наявності психічного розладу може бути встановлений і під час судового провадження [18, с. 884].

При переданні особи на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї можливе лише за її згоди. Примусово змусити особу опікуватися іншою особою закон ні в якому разі не може. Однак, слід звернути увагу, що слідчому, прокурору при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, доцільно зібрати відомості про особу опікунів, близьких родичів та членів сім'ї, їхні стосунки, щоб бути впевненим в тому, що вони зможуть виконати покладені на них обов'язки у зв'язку із застосуванням відповідного запобіжного заходу. Такі особи повинні бути сумлінними, викликати у слідчого, прокурора довіру, оскільки саме така особа, на яку покладаються обов'язки, повинна бути здатною постійно контролювати поведінку особи, яка має психічне захворювання або розлад психічної діяльності. Також ще однією важливою умовою щодо застосування саме такого запобіжного заходу є обов'язковий лікарський нагляд, що повинен відбуватися в межах психіатричної допомоги.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про психіатричну допомогу», психіатрична допомога – це комплекс спеціальних заходів, спрямованих на обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами, профілактику, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд та медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади. Нагляд може відбуватися в межах як амбулаторної, так і стаціонарної психіатричної допомоги. Саме при застосуванні запобіжного заходу у вигляді передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом слід вести мову про амбулаторну психіа-

тричну допомогу, яка може надаватися без усвідомленої згоди особи або без згоди її законного представника у разі встановлення у неї психічного розладу, внаслідок чого вона завдасть значної шкоди своєму здоров'ю з погіршенням психічного стану у разі ненадання їй психіатричної допомоги. Амбулаторну психіатричну допомогу особі без усвідомленої згоди або без згоди її законного представника надає лікар-психіатр у примусовому порядку за рішенням суду.

Надати такий вид допомоги можливо на понад шість місяців (ст. 12 Закону України «Про психіатричну допомогу»), але в ухвалі про застосування цього запобіжного заходу слід конкретизувати основні моменти відповідного лікарського нагляду, що стосується строку, кількості та частоти оглядів лікарем.

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що не провокуватимуть небезпечну поведінку особи – це забезпечення надання їй стаціонарної психіатричної допомоги.

Стаціонарна психіатрична допомога – психіатрична допомога, що передбачає обстеження стану психічного здоров'я осіб на підставах і в порядку, передбаченому законом, діагностику психічних розладів, лікування, нагляд, догляд, медико-соціальну реабілітацію осіб, які страждають на психічні розлади, і надається в стаціонарних умовах понад 24 год. підряд. Положення ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу» визначає, що особа, яка страждає на психічний розлад, може бути госпіталізована до психіатричного закладу без її усвідомленої згоди або згоди її законного представника, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона, зокрема, вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити небезпечні для неї чи оточуючих дії.

З урахуванням вимог КПК України щодо забезпечення умов, що провокують небезпечну поведінку особи, при застосуванні до неї запобіжного заходу у вигляді поміщення особи до психіатричного закладу, у рішенні суду з огляду на характер вчиненого діяння, психічного розладу та суспільну небезпеку особи слід визначити тип закладу, до якого вона госпіталізується: 1) із звичайним наглядом; 2) із посиленням нагляду; 3) із суворим наглядом.

Згідно з положеннями ч. 3 ст. 508 КПК України застосування передбачених запобіжних заходів здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими гл. 18 КПК. При цьому слід застосовувати не тільки норми, що стосуються всіх запобіжних

заходів з урахуванням особливостей психічного стану особи, а й певною мірою правила про тримання під вартою як найбільш суворого запобіжного заходу, до якого фактично прирівнюється госпіталізація до психіатричного закладу.

Вбачається, що ухвали слідчого судді щодо застосування спеціального запобіжного заходу, – поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку та продовження його застосування повинні підлягати апеляційному оскарженню під час досудового розслідування (із внесенням відповідних доповнень до ч. 1 ст. 309 КПК), оскільки такий вид ухвал слід зарахувати до категорії тих, що стосуються обмеження особистої свободи людини (ст. 29 Конституції України, ст. 12 КПК України) і є гарантією забезпечення охорони прав та законних інтересів осіб та одночасно якісного, ефективного виконання завдань кримінального провадження.

Висновки. Отже, розглянувши особливості застосування запобіжних заходів до особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, з'ясовано, що моментом встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби є отримання висновку психіатричної експертизи відповідно до якого вирішуватиметься питання про зміну порядку досудового розслідування і про обрання спеціальних запобіжних заходів: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Ухвали слідчого судді щодо застосування спеціального запобіжного заходу: поміщення особи до психіатричного закладу в умовах, що не провокують її небезпечну поведінку, та продовження його застосування повинні підлягати апеляційному оскарженню під час досудового розслідування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – С. 89, ст. 3 103.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] / Генеральна Асамблея ООН 16.12.1966 р. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043/conv.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс] / Рада Європи. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 р. № 1 489-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.
5. Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі / В.І. Борисов, В.С. Зеленецький, Н.В. Глинська, О.Г. Шило. – Х. : КримАрт, 2005. – 351 с.
6. Борисов В.І. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : моногр. / В.І. Борисов ; за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. – Х. : Право, 2011. – 344 с.
7. Шило О.Г. Коментар до ст. 29 Конституції України (у співавторстві) / О.Г. Шило // Конституція України : наук.-практ. коментар / В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид. – Х. : Право, 2011. – С. 201–213.
8. Шило О.Г. Право особи, яка тримається під вартою, на вільний вибір лікаря: реальність чи декларація / О.Г. Шило, Н.В. Глинська // Юридичний вісник України. – 2012. – № 17(878). – 28 квітня – 4 травня 2012 р.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажиський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. – Т. 1: С. 247–308 (автор – М.А. Погорецький); С. 367–391 (автор – О.Г. Шило).
10. Цуцкірідзе М.С. Домашній арешт – альтернатива триманню під вартою : матеріали науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 6 лип. 2012 р.) / М.С. Цуцкірідзе ; Асоціація адвокатів України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 37–39.
11. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження у світлі практики ЄСПЛ : моногр. / О.П. Кучинська, Т.І., Фулей, Р.В. Бараннік. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 228 с.
12. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності : наук.-практ. посіб. для суддів / [Н.М. Ахтирська, В.В. Касько, Б.А. Маланчук, А. Мелікян, Б.М. Пошва, Т.І. Футей, Н.Г. Шукліна] ; за заг. ред. проф. В.Т. Маляренка. – К. : «К.І.С.», 2011. – 320 с.
13. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова ; отв. ред. А.М. Лаврик. – М. : Наука, 1987. – 112 с.
14. Коврига Э.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / Э.Ф. Коврига ; науч. ред. Н.Е. Лютиков. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 175 с.
15. Зусь Л.Б. Правовое регулирование в сфере уголовного судопроизводства / Л.Б. Зусь. – Владивосток : Из-во ДВГУ, 1984. – 148 с.
16. Коркунов В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В.М. Коркунов. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1978. – 137 с.
17. Зинатулин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность. Вопросы теории и практики / З.З. Зинатуллин ; науч. ред. В.А. Малков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1981. – 136 с.
18. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013 – 1 072 с.